

MEZI STUDENOU VÁLKOU A MÍROVÝM SOUŽITÍM

Jiří Hájek

Vývoj posledních let, obzvláště roku 1968, otevřel také u nás v oblasti studia mezinárodních vztahů nové možnosti pro objektivní výzkum a analýzu. Zároveň i tvrdé srážky mnohých schémat a navyklých představ s mnohotvárnou a často překvapující realitou potvrdily, že se z hlediska úsilí o zahraniční politiku opravdu koncepční a perspektivní nelze nikdy ve výzkumu mezinárodních vztahů omezit na přízemní utilitářství, na pouhou apologetiku nebo polemiku. Celý účinek polednového vývoje nás donutil vypořádávat se se schémata všeho druhu. Z toho hlediska se jeví účelným prověřit i navyklé pohledy na celé období mezinárodního vývoje od roku 1945.*)

Jsmo schopni překonat i doplnit jak víceméně pečlivé registrování obrovského toku informací o událostech, tak dosavadní povrchní i násilná zjednodušování a přitom neztratit celkový globální pohled? K tomu je třeba se pokusit nalézt některé hlavní rysy poválečného období.

Takovým rysem je bezesporu moment úzce zakotvený v samém pojmu „studené války“ jako dlouhodobé konfrontace dvou soustav v čele se supervelmocemi, pohybující se časem na okraji propasti globálního konfliktu, ale až dosud se vyhýbající skoku či pádu do ní. Přitom je výrazná právě skutečnost, že rozhraní konfliktu či linie dotyku těchto dvou světových supervelmocí a jejich mocenských soustav, i když probíhá někde tradičně po liniích odpovídajících období, kdy mocenské konflikty nebyly ještě zároveň střetnutími ideologickými, je v podstatě linií oddělující dvojí odlišné společenské zřízení. Soupeření či soutěžení supervelmocí je zároveň promítnutím třídního a ideologického antagonismu do mezinárodních vztahů.

V tom je jeden z podstatných rozdílů proti období mezi první a druhou světovou válkou, kdy existence dvou světových soustav byla sice výrazným historickým faktem, ale kdy socialistický stát reprezentující zároveň výlučně socialistickou soustavu byl řádově jen jednou z několika světových mocností. Bipolarita společenská existovala v pluralitě mocensko-politického obrazu mezinárodních vztahů. Přitom vzájemné vztahy a rozpory imperialistických velmocí byly často silnějším faktorem než jejich společný postoj vůči Sovětskému svazu, i když se takový postoj také v období mezi oběma válkami několikrát utvářel či alespoň koncipoval a byl — ovšem v soutěži či součinnosti s momenty vzájemného soupeření imperialistických mocností — spoluurčujícím anebo převážně určujícím činitelem při vytváření uzlových situací tohoto období, jako například versailleské soustavy nebo ještě výrazněji při jejím rozhraní faktem čtyř a Mnichovem.

*) Anglický překlad tohoto článku uveřejníme v příštím čísle.

Naproti tomu v současném dějinném období je tento faktor bipolarity jak společenské, tak i mocensko-politické prvkem dominujícím, zřetelně převažujícím nad mocenskými rozpory jiného druhu. Socialistická velmoc hned od počátku tohoto období vystupuje jako jedna ze dvou supervelmocí, řádově mocnější než kterákoliv jiná další mocnost. Zatímco fronty mocenského soupeření a třídních konfrontací se v předchozím období sbíhaly jen výjimečně, jsou zejména v prvních etapách současného období paralelní, ne-li konvergentní a totožné.

Ale tento vztah konfliktu, konfrontace a soutěžení nevyplňuje zcela a beze zbytku světové dění po roce 1945, jak to chtělo zjednodušené schéma „boje dvou táborů.“ V boji společenských a mocensko-politických soustav socialismu s kapitalismem od počátku působí výrazně — a stále výrazněji — základní společenský proces probíhající v oblasti výrobních sil, vědeckotechnická revoluce. Vztah je tu vzájemný. Dosažení určité úrovně ve vědeckém i technickém rozvoji jedné či druhé strany modifikuje poměr sil; úsilí o posílení mocenské pozice a o tuto modifikaci v poměru sil vůči soupeři je zdrojem stimulů pro rozvoj procesu samého. Důkazem tu je již první spektakulární aplikace výsledků vědeckotechnické revoluce za druhé světové války — vytvoření atomové bomby. Zkrácení cesty od vědeckého poznatku k aplikaci v technice a k účinku vojenskému či ekonomickému činí tak z vědeckého výzkumu samého bezprostřední zdroj ekonomické či vojenské, tedy mocenské síly. Vědecký výzkum se stává jedním z ukazatelů vyspělosti a síly, vědecké poznatky argumentem při řešení problémů mocensko-politických, vědecké problémy samy předmětem důležitých mezinárodních konferencí, na nichž jde o řešení mocensko-politických otázek. Věda tedy nejen důsledky své aplikace, ale už přímo sama svým procesem objevování se stává činitelem působícím přímo na mezinárodní politiku.

Směr tohoto působení na společenské konflikty je v zásadě dvojitý: na jedné straně věda přímo násobí, umocňuje mocenské prostředky řešení takovýchto konfliktů či ukazatele soutěžení, v něž se takové konflikty mohou měnit. Tím vede k jejich zosťování, dramatizaci, zvyšuje nebezpečí katastrof. Na druhé straně však výsledky svého úsilí zabezpečuje rychlejší vzájemnou komunikaci nejen vedoucích státníků a vládnoucích kruhů, ale přímo celých národů a jejich složek. Staví si cíle řešitelné jen společným úsilím celého lidstva. Svými výsledky všestranně upevňuje vědomí lidstva jako celku. Konečně i domyšlením ničivých výsledků koncentrace válečných prostředků vyvolává silné reakce, varování proti použití těchto prostředků. Aktivizace a angažovanost vědců jako společenské síly koncentruje výrazně obraz tohoto zvýšení společenské funkce vědy.

Dalším činitelem revolucionizujícím mezinárodní vztahy po roku 1945 je protikoloniální revoluce, rozpad koloniálních vazeb a vznik třetího světa rozvojových zemí. Hlásil se k životu již v období mezi válkami, ale tenkrát spíš na okraji hlavního širokého proudu mezinárodních vztahů. Otřesy druhé světové války i poválečného soupeření dvou soustav byl uveden do pohybu, který se stále zrychloval; zejména od poloviny padesátých let se tento činitel stal mocnou silou, schopnou modifikovat svým působením i poměr sil mezi dvěma hlavními protagonisty mezinárodně politického dění, po případě měnit směr jejich konfliktů. Po dosažení cíle etapy svého rozvoje, alespoň formálního odstranění koloniálního panství, projevuje ovšem tento faktor tendenci plně se emancipovat od boje dvou soustav i supervelmocí. Přitom také sám působí na

základní společensko-mocenský rozpor socialismu s kapitalismem v dvojím směru. Může znamenat a historicky také znamenal jeho zostření při různých uzlových utkáních (Blízký východ, Kongo). Na druhé straně se však v neutrálnímu třetím světě vytváří faktor usilující o novou mocenskou rovnováhu, zmírňující rozpory velmocí a aktivně působící ve vyhledávání a dosahování konkrétních možných kompromisů. Zároveň zdůrazňuje stále s větší intenzitou své společenské problémy rozvoje, které jsou jakýmsi rubem špičkových výsledků, jichž vědeckotechnická revoluce v rukou supervelmocí dosahuje, stejně jako obrazem úkolů pro její racionálnější aplikace na široké celoplanetární základně.

Tyto tři prvky — vztah, napětí a konfrontace mezi socialismem a kapitalismem, proces vědeckotechnické revoluce i národně osvobozenecský boj, vznik a uplatňování třetího světa — jsou tak hlavními faktory určujícími charakter epochy po roce 1945. Z jejich vzájemných střetů i pokojných setkání vyrůstá řada nových situací, v nichž se působení lidových mas, národů i skupin a jednotlivců otevírají nové možnosti.

Společenská a mocenská bipolarita při zvýšení vědomí jednoty lidstva, posilovaném působením vědeckotechnické revoluce i konstituování třetího světa, vytváří v mezinárodních vztazích po roce 1945 kvalitativně nový obraz, odlišný od všeho, co v nich bylo možno vidět v historicky zaregistrované minulosti. Poprvé je jednotným dějištěm jejich rozvoje celý svět, mizí rozdíl mezi Evropou, po případě Severní Amerikou jako centrem a periferií ostatních kontinentů. V okamžiku, kdy obrysy tohoto nového obrazu začínají vstupovat do vědomí lidstva a určují rozhodování jeho vůdců, má rozporný, ba konfliktní charakter této bipolarity hrozivý účinek. Koncentrace společenských i mocenských rozporů byla základem trvalého napětí, plného takřka bezprostředně hrozivého smrtelného nebezpečí. Název „studená válka“, ražený nejdřív jako žurnalistické či řečnické heslo spojené s obviňováním druhé strany, se stává poměrně výstižným vyjádřením této zvláštní situace trvalého napětí na pokraji potenciální, globální srážky. Vyjadřuje přímo výrazný aspekt celosvětového procesu, v němž se jako rozhodující projevují faktory vytvářející, zosťrující toto napětí a přitom snažící se je udržet právě jen na okraji takového globálního konfliktu. Teprve v druhé dekádě tohoto procesu se ve vědomí státníků, publicistů i veřejnosti začíná prosazovat jiný výraz a pojem, rovněž diskusně, ba polemicky ražený: mírové soužití či koexistence zemí s rozdílnými společenskými systémy. Ukazuje se, že vystihuje druhý mezní aspekt této situace a objektivního procesu. V něm se projevují a uplatňují současně faktory toto napětí zmenšující, snižující a v bipolaritě světa zdůrazňující jak možnost, tak i nutnost jiného než katastrofického řešení rozdílů a rozporů. Autorství obou termínů jak etymologicko-historicky, tak i politicky je zakotveno v obou rivalizujících táborech. Vyjadřuje zároveň přístup, který se v určitém období ze strany autorů těchto výrazů prakticky prosazoval.

Autorství termínu „studená válka“ patří Spojeným státům. Termín vystihuje nejen postřeh pozorovatele a komentátora, ale i cílevědomou orientaci určité politiky. Stejně tak v obou směrech patří rozvinutí leninského termínu „mírové soužití“ v koncepci i směr politiky Sovětskému svazu chruščevovské doby. Oba soupeří však a s nimi také okolní svět postupně po určitém zdráhání přejímají od autora nejen název, ale i pojem, ovšem s vlastním odstínem své interpretace jako uznání určitých skutečností i přijetí určité orientace na jejich řešení.

Objektivní proces vývoje založený na působení uvedených tří hlavních (a dalších vedlejších) faktorů dává možnosti a ukládá odpovědnost pro cíle-

vědomé působení politiky k tomu, aby převládaly ty stránky, které v dané situaci posílí buď tendenci studené války s hrozícím nebezpečím „horkých“ konfliktů nebo mírové koexistence s jejími klady i riziky. Zdá se, že budeme muset mluvit nejen v analýze minulosti, ale i pro přítomnost a budoucnost celého tohoto období spíš o tendencích než o hotovém stavu, který by mohl být plně vystižen názvy i pojmy studené války a mírové koexistence. Typické pro oba tyto názvy i pojmy je právě to, že eventuelní plné prosazení tendencí jim odpovídajících by znamenalo zároveň jejich převrácení v nový stav; plné prosazení tendencí studené války by vedlo k takovému růstu napětí, které by činilo nevyhnutelným otevřený konflikt; plná realizace mírového soužití znamená vytvoření takového stavu, v němž by šlo už daleko víc ne o pouhé „koexistování“, nýbrž o předpoklady trvalého míru.

Lze tak říci, že proces poválečného vývoje mezinárodních vztahů, nesený uvedenými třemi hlavními faktory, se odehrává v rozmezí mezi studenou válkou a mírovým soužitím, přičemž konkrétní situace se vytvářejí blíž tu k jedné, tu k druhé mezní poloze. Samozřejmě není to pouhá oscilace či vlnění periodického nebo cyklického charakteru. I vzájemně podobné situace nejsou pouhým opakováním. Po určitou dobu vyjadřuje se souhra či střet základních faktorů celého období v určitých daných polohách i proporcích, které se mění v další době. Tak můžeme při časovém sledování poválečné mezinárodní politiky pozorovat určitá rozhraní, vyznačující etapy charakterizované navzájem odlišnými rysy.

První etapu poválečného vývoje, léta 1945—1949, vyplňuje proces dezintegrace válečné protihitlerovské koalice, vytváření nových front i nových seskupení.

Různorodost válečné koalice po stránce sociálně politické struktury a ideologie jejích partnerů vykazovala již za války v podstatě tři prvky, které pak figurovaly v dalším poválečném vývoji: kapitalistické západní velmoci, především anglo-americkou alianci a k ní se družící západní buržoazní vlády, spolu s konzervativní, nacionalistickou nebo katolicky orientovanou pravicí, popřípadě středem evropské rezistence; Sovětský svaz spolu s levicí této rezistence v Evropě i mimo ni, sdruženou kolem komunistických stran a zejména v závěrečné fázi války se již v některých zemích konstituující ve státní moc lidově demokratického typu; zárodky třetího světa v národně osvobozeneckém hnutí, které ovšem stojí spíše na okraji velké mobilizace hospodářských i lidských zdrojů kolonií a polokolonií iniciativou koloniálních vlastníků či dobytých a tvoří vůči ní nový vlastní prvek, někde souběžný či přímo splývající s úsilím i cíli protihitlerovské koalice, jinde ovšem se s nimi střetávající, rozhodně však víc napovídající pro budoucnost než znamenající bezprostředně pro tehdejší současnost.

Rozdíly i rozpory vyplývající ze specifických znaků těchto jednotlivých složek a zdůrazňované či přímo dramatizované nerovnoměrností rozdělení rizik, obětí a ztrát ve válce byly dočasně překlenovány solidaritou válečného společenství, vyjadřovanou v aktech pomoci, v příslibech a závazcích pro poválečnou spolupráci i odpovědnost za mírový vývoj, jak to ukazovaly závěry krymské i postupimské konference a zejména text Charty OSN. V ní je formulován jak závazek mírového soužití rozdílných společenských soustav, tak i perspektiva dekolonizace, stejně jako záruky jednotného postupu velmocí,

nesoucích hlavní odpovědnost za poválečný vývoj. Byla to velkorysá koncepce, předpokládající adekvátní přístup všech velmocí. Kladla velké nároky na jejich vlastní politiku, zcela mimořádné pak právě vůči té z nich, která byla válkou nejméně poškozena a nejvíce zvýhodněna — Spojeným státem.

V okamžiku, kdy se Spojené státy daly svést možností použít jednostranně své nesmírné hospodářské i mocenské síly, akumulované na úkor poražených soupeřů i znevýhodněných spojenců a zvýšené ještě dočasným monopolem atomové zbraně, znovu se v koalici aktivizovaly všechny její vnitřní rozdíly a rozpory a začaly pracovat k roztržce. Sovětský svaz odpovídal na tento americký tlak způsobem dovolávajícím se sice válečné solidarity, ale efektivně pracujícím (do značné míry jistě pro schematismus a dogmatismus stalinského pohledu) také pro tuto roztržku. Její nevyhnutelnost, kterou hlásal Západ od roku 1945 a která ovlivnila obsah nejen fultonské řeči Churchillovy, ale i Trumanovy doktríny a Marshallova plánu, byla přiznána Sovětským svazem až v roce 1947 založením Informbyra ve znamení koncepce dvou táborů. Tehdy také dochází k plné roztržce v obsazeném Německu i v celé Evropě, kde se rozbíjí ona vnitřní politická struktura, vytvářená ve většině evropských zemí koncem války ve spolupráci komunistů s reformistickými socialisty a skupinami buržoazie ochotné ke spolupráci s levicí ať pod praporem demokracie, křesťanství či patriotismu. Marshallovým plánem i východní odpovědí na něj jsou rozbíjeny její vazby jak na Západě, tak na Východě. Iniciativa k tomuto pohybu nesporně patří Spojeným státem, i když doktrína, o kterou se jejich politika snažila opírat, má defenzivní název „zadržování“ (containment) a vyvolává obraz nebezpečí vojenské invaze z Východu, o kterém se dodatečně i na Západě ví, že to byl obraz nereálný.

Toto střetnutí dvou soustav i supervelmocí v jejich čele vyplňuje takřka zcela dění této první vývojové etapy a nenechává zdánlivě ani místo pro nějaký další významný jev. Národně osvobozené hnutí Asie a Afriky takovým jevem v této době není. Buď je tvrdě potlačováno nebo po některých dramatických vystoupeních se spokojuje s kompromisním výsledkem, jímž jsou poznamenány i státní útvary třetího světa v této době vzniklé. (Indie a Pákistán, Indonésie jako součást federace s Holandskem, Arabská liga s výrazným vlivem Velké Británie). Spojené státy někdy v takových situacích vystupují jako iniciátor a podporovatel kompromisu s jasnou tendencí těžít z jeho výsledků. Také z jejich iniciativy je raženo už v této etapě pojetí hospodářské pomoci méně rozvinutým zemím (Trumanův 4. bod z roku 1949) jako opatření politiky čelící nebezpečí revolučního vývoje a upevňující hospodářský základ panství třídy ochotné ke kompromisu s imperialismem. Takto se zdá, že rozvojové země budou moci být zabezpečeny nadále pro funkci ekonomických i mocenských rezerv a opor kapitalismu a imperialismu. Této koncepci zasazuje ke konci dané etapy těžkou ránu vítězství čínské revoluce. V poměru dvou sil táborů znamená toto vítězství velikou změnu. Socialistická světová soustava se pevně vytváří na jedné třetině světa. Tato skutečnost uvádí do pohybu třetí svět.

Pod tlakem americké ofenzivy se ocitá také OSN, vybudovaná jako funkční výraz protihitlerovské koalice. Hlasovací mechanická proamerická většina hrozí organizaci tuto funkci zcela odcizit. Nebezpečí, že by organizace mohla být zneužita, vede SSSR a jeho spojence k negativnímu postoji vůči všem snahám o rozvinutí její aktivity. Zároveň Spojené státy ji oslabují budováním vlastních mezinárodních organizací mimo OSN (OECD, NATO, OAS).

Proti západnímu tlaku, opřenému o obrovskou hospodářskou sílu, o prostředky tradiční diplomacie a nový faktor hrozby atomové bomby je Sovětský svaz a země lidové demokracie odkázán na daleko menší výběr prostředků. Jsou to prostředky převážně mocensko-politické a ideologické povahy. Jsou nasazovány k potlačování odpůrců, často spojených s fašistickými silami nedávné minulosti. Po rozbití nebo oslabení jednoty mezinárodních lidových hnutí opřených o koncepci protifašistické koalice (odborníci, mládež, studentstvo) vytváří se koncem etapy širší a volnější lidové hnutí kolem ústřední myšlenky boje proti nukleárním hrozbám. Myšlenka zákazu atomové bomby spojuje toto mírové hnutí s politikou SSSR a je základem jejího úspěšného působení v další etapě, do níž ovšem SSSR vstupuje již s vlastní atomovou bombou, ale s nezměněnou politikou vůči ní. Rok 1949 je možno považovat za rozhraní těchto etap. Proti stabilizování hranic světové socialistické soustavy v Evropě i v Asii vyvstává NATO na Západě. Vzájemný dialog velmocí se v Německu po berlínské krizi 1948 přerušuje; na půdě OSN jde spíš nadále o polemické monology, v nichž stagnuje i diskuse o odzbrojení, soustředěná kolem naprosto rozdílných základních koncepcí.

Z těchto pozic vytvořených koncem první etapy dochází v další etapě k několika střetnutím, jež lze označit za pokusy posunout alespoň na některém úseku hranice obou soustav převážně ve prospěch USA. Spojené státy se pokoušejí o protiútok v Asii, a to jak bojkotem, blokádou a diskriminací Číny a podporou Čankajška, tak také využíváním místních konfliktů jako rozbušek k vlastnímu uplatňování vojenské technické převahy v otevřeném konfliktu. Korejský konflikt, jehož začátek mohl vzbudit určité nejasnosti, pokud jde o odpovědnost, sehrál úlohu měření vojenských i politických sil pro možné další globální střetnutí. Znamenal do určité míry, alespoň ve svém počátku, vrcholný úspěch americké snahy využít OSN jako nástroje dokonce k vojenské akci. Přitom však efektivní měření sil na korejském bojišti po zásahu čínských dobrovolníků přivádí i americkou stranu k vědomí hranice omezeného konfliktu. Tato hranice vystoupila ještě zřetelněji v indočínské válce, kterou v této etapě USA v podstatě „vykupují“ od Francie jako koloniální válku, aby ji změnilo v součást protikomunistického světového tažení. Hranice byla potvrzena v příměří v Koreji i na ženevské konferenci 1954.

Ohniskem studené války v Evropě je boj o Německo. USA tu přinucují své evropské spojence k akceptování západního Německa jako partnera v hospodářské spolupráci a později ve spolupráci vojenské. Tím se Západ definitivně obrací zády k postupímským závazkům. Zde však úspěch USA končí. Sjednocení Německa jako nástroje atlantické politiky a využití nejen ekonomického a vojenského, ale i ideologického potenciálu německé otázky pro studenou válku zůstává a zůstane nadlouho jenom prázdným heslem. Sovětská politika je blokuje alternativou jednoty Německa v neutralitě, a když ta je zavržena Západem, předkládá SSSR další variantu řešení problému Německa, a to cestou evropské kolektivní bezpečnosti, počítající již s dvěma německými státy. Varšavská smlouva, vytvořená v roce 1955 jako protějšek NATO, se stala předpokladem i pro symetrický základ k řešení této varianty.

V té době se USA snaží vybudovat frontu studené války i mimo Evropu. Vliv čínské revoluce i reakce na necitlivý postup USA na asijských bojištích

posilují snahy o vlastní politiku asijských zemí vůči konfliktu dvou soustav i supervelmocí. Vymykají se ze závazků poválečných kompromisů s metropolémi, odmítají vstup do globálních paktů, které se nakonec se značným zpožděním uskutečňují jen jako torza (SEATO, Bagdadský pakt). Asijské země se osamostatňují od západního vlivu v průběhu korejské krize a ještě výrazněji v zápase o ženevskou konferenci. Po Ženevě manifestují svou linii zřetelně v přijetí zásad Pančaišila a na bandungské konferenci v dubnu 1955. Vzdorují takto Dullesovu rozkořčenému odsouzení neutralismu. Ofenzíva Západu zůstává tedy na východiskových pozicích. Omezuje se i možnost dalšího přetváření OSN v nástroj studené války, ostatně už tehdy málo účinný.

Takto se vytvořily předpoklady pro další etapu. V ní už boj dvou soustav a supervelmocí není výlučným, vše ostatní si podřizujícím faktorem. Třetí svět se stává dalším činitelem, ovšem ve znamení prudkého protikoloniálního a protimperialistického boje, jenž dává profilu doby někdy rozhodující rysy. (Suezská krize, otřesy Blízkého východu, emancipační proces Černé Afriky vrcholící konžskou krizí.) Pochopení antiimperialistického charakteru tohoto velkého pohybu, překonávání strnulých, v podstatě defenzivních pozic stalinské doby uvolňuje předpoklady pro ofenzivní politiku SSSR a celé socialistické soustavy. Úspěch v termonukleární a balistické výzkumné technice dává této politice také oporu mocenské síly, s níž předkládá světu i protivníkoví mírové soužití jako alternativu studené války a jejích „horkých“ perspektiv. Síla těchto alternativ je v tom, že jsou otevřené, způsobilé diskuse a že proti nim stojí pozice USA jako strnulá. Politika USA v tomto období je rozhodně v defenzivě. Ocítá se v konfliktech otřásajících soudržnost západních aliancí a teprve po zdráhání přistupuje na diskusní platformu nabízenou protivníkem (schůzka na nejvyšší úrovni v Ženevě roku 1955, jednání o odzbrojení po roce 1955, dekolonizace). Západní aliance se uvolňuje také působením přesunů v poměru sil mezi jejími jednotlivými členy, zejména v souvislosti s počátkem procesu západoevropské hospodářské integrace, vymykajícího se již z jednoznačné americké závislosti. Uvolňování strohé monolitnosti se projevuje ovšem také v socialistickém společenství a dostává někdy i konfliktní charakter (Maďarsko 1956, Čína po „velkém skoku“ 1958).

V tomto novém poměru sil se rozšiřuje základ i prostor pro multilaterální politiku. OSN se mění nástupem nových států, odvrací se od studené války, i když se nestačí plně osvobodit od jejího zatížení (Čína!), a stává se potenciálně alespoň z části fórem pro otevřenou diskusi i věcné projednání problémů mírového soužití. Překonávají se mrtvé body, diskuse se dostává alespoň někde do věcných a konstruktivních poloh. Poprvé se také jednání o odzbrojení ocítá na úrovni věcného dialogu za přímého působení vědy, i když zatím bez konkrétních výsledků.

Tento náznak příznivého vývoje vede zejména na socialistické straně k přecenění jeho možností. Vytyčují se příliš optimistické prognózy počítající s trvalou aliancí socialistické soustavy s rozvojovým světem, s rychlým dostižením a předstížením vyspělých kapitalistických zemí (bez ohledu na nutnost kvalitativní přeměny techniky i hospodářství podle ukazatelů vědeckotechnické revoluce), podceňují se momenty rozdílnosti a rozporů uvnitř socialistické světové soustavy. Krize, k nimž ke konci této etapy dochází — Kongo 1960, Berlín

1961, Kuba 1962 a zejména současná dlouho se táhnoucí krize ve vztazích sovětsko-čínských — postavily před tyto optimistické prognózy tvrdou realitu. Ukázaly některé slabiny ve vlastním táboře, vytrvalost a sílu elementů studené války a komplikovanost procesu realizace mírového soužití.

Ve znamení těchto krizí končí třetí etapa poválečného období a otevírá se čtvrtá. V ní obraz mezinárodních vztahů nabývá dále na složitosti. Vědeckotechnická revoluce postupuje a ukazuje se jako mimořádně důležitý faktor v závodech ve zbrojení, ve špičkových ukazatelích měření sil obou supervelmocí, ale zejména v tempu pronikání do hospodářství vyspělých zemí. Zároveň zdůrazňuje ještě ostřeji svou integrační funkci oblastní i světovou, pokud jde o vztah mezi oběma soustavami. V nich se projevují známky uvolňování. Jasně se ukazuje snaha vyhnout se globálním konfrontacím a konfliktům. Diskuse a jednání mezi supervelmocemi ještě zesilují svůj věčný charakter a dospívají poprvé k některým konkrétním výsledkům (zákaz atomových zkoušek, nerozšiřování atomových zbraní). To nevylučuje některé srážky na periferii, převážně nepřímé (Blízký východ, Indonésie-Malajsie), a dokonce ani jednostrannou násilnou akci USA ve Vietnamu, přerůstající až v agresi proti socialistickému státu. Zde ovšem lze vidět již využívání konfliktní situace mezi Čínou a SSSR.

Zároveň uvolňování vztahů uvnitř soustav přechází někde do konfliktů intenzivnějších než současné spory mezi soustavami. To se týká hlavně sporu čínsko-sovětského, ale též násilného řešení problémů ekonomické reformy a v neposlední řadě i demokratizace socialistické společnosti v názorovém rozporu mezi ČSSR a pěti zeměmi Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Jsou to nové povážlivé reality, vůči nimž teorie mezinárodních vztahů socialistických zemí stojí v rozpacích. Po té stránce jsou rozpory uvnitř kapitalistické soustavy méně dramatické, i když ne méně podstatné. Projevují se ekonomicky — vedle USA, jež ztrácí své monopolní postavení v kapitalistické ekonomice, vyvstává EHS i se svými rozpory a Japonsko. Také atlantická aliance ocitá se v potížích, vyjádřených odchodem Francie z jejich specificky vojenských formací.

S novou intenzitou vystupuje problematika třetího světa. Nelze ji již vyčerpat pojmem dekolonizace ani pouhé likvidace pozůstatků kolonialismu. Vyvstává jako problematika hospodářského rozvoje, trvalého zaostávání, jež je nebezpečné nejen pro rozvojové země, ale pro celé lidstvo. Nepřesná a obrazná formulace „Jih proti Severu“ je stavěna proti stejně tak nepřesné, ba ještě nepřesnější formulaci „Východ-Západ“. Symbolizuje to naléhavost rozvojové problematiky ve vědomí národů i vlád, jichž se týká, jejich odpoutání od kolonialismu i odmítání rozlišovat mezi rozvinutými zeměmi podle odpovědnosti za důsledky kolonialismu. V tomto společném vědomí třetího světa se kontrast rozvojových zemí proti rozvinutým vyjadřuje v několika polohách. Společný jmenovatel pro ně našla platforma 86 zemí na Konferenci OSN pro obchod a rozvoj ve vyjádření hospodářských potřeb a požadavků. Existují však různé varianty vědomí této rozdílnosti i jejich řešení: dohody s imperialismem typu latinoamerického „Spojenectví pro pokrok“, americké projekty pro jihovýchodní Asii, integrační snahy africké i latinoamerické, ale také radikální koncepce Sukarnových NEFO, nebo dokonce čínský program revolučního řešení v boji „světového venkova proti městu“ snažící se podobně jako kubánská varianta o svéráznou

formu spojení socialismu s řešením rozvojové problematiky. Nepříznivým jevem od poloviny 60. let je oslabování oněch radikálních režimů třetího světa, které pro rozvojovou problematiku hledaly řešení v nekapitalistické cestě vývoje a byly označeny sovětskou teorií koncem padesátých let jako stát typu národní demokracie. Jejich řešení se octlo v konfliktu se silnými přežitky kolonialismu a jeho bývalých domácích spojenců nebo s novokolonialistickými manévry, a tento konflikt většinou skončil špatně.

Zároveň v třetím světě přes společného jmenovatele hospodářských i sociálních potřeb a požadavků vyrůstají rozpory a konflikty, které nelze redukovat na jakési „kukaččino vejce“ kolonialismu, nýbrž jejich kořen je třeba hledat právě v problémech rozvoje, ve formování nových národů a nové stát-
nosti. Jestliže dřív se v třetím světě promítaly často prostým odrazem konfliktu velmocí, setkáváme se v současné etapě často s opačným jevem.

Také tento proces zatím není teorií socialistických zemí zvládnut. Bezpochyby je to i jedním z důvodů, proč po vyřešení otázek dekolonizace ve starém slova smyslu aliance, tak slibně navazovaná v předchozí etapě a nacházející svůj symbolický výraz v deklaraci XV. zasedání Valného shromáždění OSN o nezávislosti koloniálních národů, se dále nerozvíjela a naopak degen-
erovala.

V celkovém obrazu této etapy se značně omezil rozsah bipolarity světa a mezinárodních vztahů. Vyjadřuje se ještě tam, kde jde o nebezpečí globální srážky, jeho zmírnění či odstranění, ale v řadě jiných vztahů již je v této etapě korigována prvky pluralistickými. Není to samozřejmě návrat k pluralitě období před druhou světovou válkou. Ale tyto prvky plurality, které již od poloviny padesátých let vystupují jako činitel zmírňující a otupující ostří bipolárního rozporu, vyrostly v mnoha směrech v činitele samostatného. Zda a jak se v nich vynoří nové fronty rozporů a konfliktů, překrývající fronty dosavadní, nelze ještě s jistotou říci. Máme zatím co dělat s náznaky či ojedinělými jevy. Jednota světa je nadále vyjadřována a zdůrazňována. Tři základní faktory dění po roce 1945 jsou ještě zřetelněji ve vzájemné souvislosti a určité rovnováze proporcí. Uspokojivé řešení dalšího vývoje lidstva není možné bez této vzájemnosti a harmonické proporcionality.

Pro boj socialismu a kapitalismu vyjádřený v soupeření soustav a super-
velmocí je možno zabezpečit cestu mírového soužití a soutěžení, jak uznávají obě strany. V obou společenských soustavách se pro tento stav ovšem upevňuje přesvědčení o nutnosti adaptací technických, ekonomických i společenských struktur, jak to vyžaduje již široký nástup vědeckotechnické revoluce. Nebude to konec boje. Tvrzení, že v oblasti ideologie neexistuje mírové soužití, je třeba ovšem považovat za opodstatněné jen do té míry, že boj má být veden skutečně jako ideologický, a ne mocenským potlačováním. Takto pojatý ideologický boj nevyklučuje určitou praktickou jednotu akčního charakteru v řešení řady úkolů globálního rázu. Neznamená ani mechanické přijímání a aplikaci teorie konvergence, hlášené jak zprava Západem, tak zleva čínskými teoriemi. Pro řešení úkolu globálního charakteru vytváří se již v řadě vědeckých, technických a hospodářských jednání určitá infrastruktura mírového soužití, zatím ještě velmi slabá, ale přesto životaschopná. Zda na ni bude lze vybudovat další reálné stavby soužití a spolupráce, vyřešit některé podstatné problémy odzbrojení a pustit se do smělych projektů řešení problematiky třetího světa, o kterých má věda již své konkrétní představy, je pochopitelně otázka, která již zabíhá do futurologie.

Tyto poznámky si zdaleka nemohou činit nárok na úplný pohled. Spíše byly vysloveny na okraj problematiky, o jejíž vysvětlení se pokoušejí v současné době pozorovatelé mnoha zemí. Jsou také hlavně výzvou k diskusi o otázkách, na něž spíše poukazují, než se je snaží řešit. I naše pozorování opřené o zkušenosti společenského vývoje i o pohledy v něm vyslovené mohou snad přispět k tomu, abychom našli správný přístup a také si definovali prostor, v němž se československá věda a snad i československá politika musejí podílet na řešení všech těchto problémů tak důležitých pro současnost i budoucnost lidstva a světa.

NEZÚČASTNĚNOST — DIMENZE MINULOSTI ČI BUDOUCNOSTI?

Jiří Štěpanovský

Po celou dobu rozdělení poválečného světa na dva protichůdné tábory, vojenská seskupení a vojenské bloky vyskytují se též kritické přístupy k tomuto stavu na úrovni politické, ideologické a filosofické a i pokusy hledat alternativu k němu též v oblasti praktické zahraniční politiky. Zahraniční politika nezúčastněnosti (neangažovanosti či neutralismu) představuje úsilí, které ve všech těchto oblastech pokročilo nejdále a přineslo nejenom řadu nových pohledů a koncepcí, ale i množství cenných zkušeností a konkrétních výsledků.¹⁾

Ve stručnosti může být koncepce nezúčastněnosti definována jakožto odmítnutí státu apriorně podřizovat svou politickou orientaci předem vymezenému ideologickému zaměření nebo svému začlenění do širší aliance. Být nezúčastněným znamená pro stát zachovat si svobodu volby a pohybu podle zvážení svých vlastních zájmů v dané situaci. Jde tedy v podstatě o nezávislost, skutečnitelnou jenom ovšem v takovém rozsahu, v jakém to umožňují okolnosti a přirozeně i zdroje státu.

Přesto lze, zejména v posledních letech, stále častěji slyšet názor, že neangažovanost je na ústupu, či že prochází vážnou krizí, ztrácí mezinárodní podporu, a tím i životaschopnost. Do jaké míry jsou opodstatněny názory, že byla jen přechodnou módou, dočasným jevem či výbuchem idealismu vůdců ne dosti obeznaměných s realitami světové politiky? Jaké byly zdroje síly a slabosti nezúčastněnosti, co ona sama chce a může nabídnout národům, udrží si jejich podporu, získá další?

Minulost nezúčastněnosti

Viděno historicky, nabývá myšlenka nezúčastněnosti konkrétnější podoby po druhé světové válce, zejména v souvislosti s válkou studenou a s likvidací kolonialismu. V padesátých a na počátku šedesátých let nově vznikající asijské a africké národní státy odmítaly dát se získat ke vstupu do jednoho z obou soupeřících táborů. Většinou se tomuto tlaku či pokušení ubránily, mimo jiné i proto, že byly zeměpisně položeny mimo pásmo největšího napětí. Tím nadále zůstávala industrializovaná severní polokoule, kde také druhá světová

¹⁾ K základním otázkám neangažovanosti viz publikaci *O zahraniční politice nezúčastněnosti*, ÚMFE — NPL, Praha 1965.